

LATER WORD IK FILOSOOF

**LATER WORD
IK FILOSOF**
HET DENKEN VAN
RENÉ TEN BOS

Peter Henk Steenhuis

Boom

© Peter Henk Steenhuis, Amsterdam 2017

© Boom uitgevers Amsterdam, 2017

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatien en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag & binnenwerk: Marry van Baar

Foto auteur: © Corbino

ISBN 978 90 2440 768 2

NUR 730

www.boomfilosofie.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

INHOUD

Later word ik filosoof 7

Een filosoof van managers & mode 23

Een filosoof van victoriaanse professionals &
rationele engelen 33

Een filosoof van de elite & de grotbewoners 39

Een filosoof van dieren & demonen 47

Een filosoof van stilte & gebaren 59

Een filosoof van instituten & inkschijters 71

Een filosoof van het water 81

Een filosoof van ons tijdperk & onze toekomst 89

Later word ik filosoof

Bij een Denker des Vaderlands stel ik me een heer op leeftijd voor die van jongs af aan met zijn neus in de boeken zit. Maar over jou doen de vreemdste verhalen de ronde: je zou in slachterijen hebben gewerkt, in de vis, managers de les hebben gelezen. Pas daarna werd je filosoof. Hoe verliep dat?

Ik moet een jaar of 6 geweest zijn toen een zusje van mij doodging. Zij was 2 jaar oud. Na haar overlijden kreeg ik een kinderboek over filosofie. Nadat ik het had uitgelezen, schijn ik tegen mijn moeder gezegd te hebben: 'Later word ik ook filosoof.' Het was een kinderboek in ot-en-sienstijl: 'Philosoophie', stond in de titel, met dubbel 'ph' en dubbel 'o'.

De dood van mijn zusje is niet de oorzaak dat ik filosoof geworden ben, maar ik heb wel altijd het idee gehad dat filosoferen omgaan met absurde dingen is. Het woord 'absurd' komt van het Latijnse woord *absurdus*, dat 'ongერიemd' betekent, 'onwelluidend'. De stam van het woord *susurrus* – 'gefluister' – komt ook voor in *surdus*, dat 'doof' betekent. Filosoferen is leren omgaan met dingen die doof voor je zijn, die voor jezelf niet goed uit te leggen zijn. Het is niet zo gek dat filosofie volgens velen troost kan bieden in absurde situaties.

Ik was de oudste thuis. Aan mijn broertje en zusjes las ik graag griezelige sprookjes voor. De gebroeders Grimm, dat soort werk. Op de middelbare school was ik een ongedisciplineerde leerling, ik wilde niet deugen. Maar ik ben altijd veel blijven lezen. *Moby-Dick*, het verhaal over de witte walvis van Herman Melville, vond ik al op jonge leeftijd geweldig. Ik had een aantal goede leraren, meneer Waterman, meneer Lambaert, die mij bleven stimuleren om te lezen, ondanks mijn slechte resultaten voor proefwerken. *Voyage au bout de la nuit* van Louis-Ferdinand Céline las ik toen ik 14, 15 was. In het Frans, met *Les dictionnaires Larousse* erbij. Ik heb een schrift met honderden woorden, netjes in rijtjes opgesomd. Dat soort monnikenwerk kon ik makkelijk volbrengen. Duitse literatuur – precies hetzelfde.

Maar het gewone schoolwerk?

Waarschijnlijk weigerde ik omdat het me werd opgedragen. Ik herinner me nog dat er heibel ontstond omdat ik me verzetten tegen een bepaalde literatuurlijst. Er bestond, zo be-toogde ik, veel betere literatuur.

In de tweede klas van de middelbare school begon ik poëzie te lezen. Mijn favoriet was de hermetische en tegelijk aardse dichter H.H. ter Balkt. In 2003 ontving Ter Balkt de P.C. Hooftprijs, maar midden jaren zeventig was hij vrijwel onbekend. Onder het pseudoniem Habakuk II De Balkker publiceerde deze ‘boerendichter’ grimmig-humoristische poëzie. Zijn stijl is wel getypeerd als ‘stampen, knoerpen, toeteren, wringen en walsen’.

Zijn gedichten gaan vaak over Twente. Ik kom uit Hengelo. Hij beschreef het gebied waar ik doorheen fietste, waar mijn vader de honden uitliet.

Stoppelvelden

Het stoppelveld was er wanneer de herfst kwam.
Steevast hing er een groene maan op het bos
als het nacht werd. En allerhande gedierte
rende op het stoppelveld elkanders staart na.
Het stoppelveld vermengde als een stokoude
alchemist de twee werelden, van de oogst en
het roemloze einde: de herfst; bittere baard-
groei van de ontgoochelde kunsten; de regenval.

Hoe winkelhaakten hazen en ketsten de schoten
op het rottende stoppelveld waar de winden
overheen ruisten als bruine pillen. Niets stak
filosofie meer naar de kroon dan de laatste

schoven, achtergebleven op 't geel stoppelveld:
te vervallen voor berging zagen zij nooit
de schuren, werden 't stervenshonk voor de hazen
en een banket voor de vleugellamme fazant.

Stoppelvelden, met jullie gloed van koud vuur;
stoppelvelden, hellebaarden van de gevoelens,
stoppelveld, hoe herkende ik toch zo vroeg al
in jou mijn troosteloos leven & regenachtig einde

Uit: H.H. ter Balkt (2014). *Hee hoor mij Ho simultaan op de
brandtorens. Verzamelde gedichten*. Amsterdam: De Bezige Bij,
p. 540.

Geen makkelijke poëzie.

Je doet je best maar. Ik heb grote fascinatie voor moeilijke dichters. Ik lees Ter Balkt nog steeds, overweeg een boek over hem te schrijven. Vooral hoe hij naar dieren kijkt interesseert me. Winkelhakende hazen! Achtergebleven schoven als filosofische denkwijzers! En echte tienderdroefheid! Ter Balkt, overleden in 2015, was een held voor mij, ik heb hem ook een paar keer ontmoet.

Later begon ik klassieken te lezen: Dostojevski, Kafka; lezen als daad van verzet.

Verzet tegen?

Ik kom uit een Twents arbeidersgezin, textielindustrie, dus *lower class* en ongeletterd. Voor mij was lezen een manier om daaraan te ontsnappen. En om te laten zien dat we ook wel iets konden.

Lezen was geen verzet tegen je ouders?

Met hen heb ik nooit zoveel heibel gehad. Ik ben niet antagonistisch met pa en ma geweest. Eerder een diffuus verzet tegen de omstandigheden.

Mijn vader was katoenspinner bij de Koninklijke Nederlandse Katoenspinnerij aan de Lansinkweg in Hengelo. Hij werkte in de avonduren of de vroege ochtenduren bij een poelier als kippenslachter, om wat extra's te verdienen. Mijn moeder is later magazijnmedewerkster bij V&D geworden, aan de Waarbekenweg in Hengelo, waar de winkel een groot magazijn had. Ik heb ook ervaring opgedaan bij al die clubs: ik werkte in de katoenspinnerij, in de slachterij, in het magazijn.

Hoe was dat?

Telkens dacht ik: Dit is niet iets wat ik wil blijven doen.

Je was er snel weer weg.

Ik heb het langere tijd gedaan hoor, maak je daarover geen zorgen. Na de middelbare school heb ik een tijdje op de sociale academie gezeten. Dat werd niets. Toen begon ik al snel bij te verdienen. Altijd met het idee: Ik moet gewoon verdienen. Smerig werk vond ik niet vervelend. Ik heb weer in slachthuizen gewerkt, ook nog een tijdje gevist. Van alles deed ik, maar nooit met het idee: Dit is het. Hoewel ik tegelijkertijd dat fysieke werk wel weer mooi vond.

Dat klinkt tegenstrijdig.

Mijn leven is een paradox. Ik kom uit een wereld die zich nu verraden voelt door de elite. Maar zelf maakte ik de opwaartse gang en sommigen zullen me nu elitair noemen.

Hoe voelt dat?

Mijn vader zou niet achter een Geert Wilders zijn aanglopen. Hij ontmaskerde Wilders meteen. 'Een kakventje, waar-deloos. Een directeurszootje.'

We hebben elitaire mensen nodig om de niet-elite duidelijk te maken wat de elite is. Paradoxen vind ik prachtig.

Mijn broer is proletarischer dan ik. Die is nu politieagent. Vroeger heeft hij, nog veel meer dan ik, harde fysieke arbeid verricht. Van het schrijven, tikken, aantekeningen maken heb ik langzamerhand van die kleine handjes en dunne armpjes gekregen. Het is raar hoe denkwerk het lichaam kan uithollen. Ergens speelt bij mij wel dat ik een verrader ben van de arbeidersklasse. Tegelijkertijd ben ik haar op de een of andere manier altijd trouw gebleven.

Hoe?

Ik begeef mij graag onder ‘gewone lui’, zoals dat heet. Ik kom graag in cafés, ik vind voetbalwedstrijden geweldig om te bezoeken. Ik heb nog steeds een grote fascinatie voor het volk.

Om erin op te gaan.

Ik ga er niet in op. Toch zit ik in het stadion van FC Twente liever in vak Q of vak P dan in een skybox. Mijn eerste wedstrijd was Twente-Ajax in 1968, ik was 9 jaar. Twente won met 5-1, met drie doelpunten van Dick van Dijk, die later door Ajax werd gekocht.

Ik was verkocht. Vele jaren had ik een seizoenskaart. Met flessen Berenburg gingen we de tribune op om de koude winters door te komen. Een echte hooligan ben ik nooit geworden. Tijdens de finale van de UEFA Cup in 1975 tegen Borussia Mönchengladbach was ik er getuige van dat Twentesupporters Duitse bezoekers in elkaar sloegen. Dat zorgde ervoor dat mijn liefde voor de voetballerij wat bekoelde. Ik verhuisde ook naar Nijmegen en werd verliefd op iemand die mijn echtgenote zou worden en die niets – maar dan ook echt niets – om voetbal gaf.

Met mijn zoon ben ik later wel weer vaker gegaan, want ik moest er wel voor zorgen dat hij voor Twente werd – hoewel we in Nijmegen wonen. Als er niets meer op het spel staat mag Twente van NEC verliezen, maar alleen van NEC.

Je tussen het volk begeven is niet hetzelfde als het gevoel hebben nog met een been in de arbeidersklasse te staan.

Ik voel er affiniteit mee. De klasse is gewoon verdwenen. Daar is een middenlaag van relatief tevreden tot ontevreden mensen voor teruggekomen. ‘Klasse’ is het oude, revolutionaire woord. Een klasse is een gemeenschap die revolutie kan

maken; een laag is een gemeenschap die gespeend is van de mogelijkheid om revolutie te maken.

Veel arbeiders kregen het beter, konden bijvoorbeeld manager worden. Dan verdwijnt die aanzet om nog revolutionair te zijn. Er bestaat niet meer zoiets als een klasse; dit tot teleurstelling van mijn marxistische vrienden, die hopen op een opleving ervan.

Met een lach zeg je: 'konden manager worden'. Je hebt veel geschreven over managers. Vanwaar die lach?

Management is historisch gezien een prachtige manier om de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal op te heffen. Arbeiders en kapitaal verhouden zich antagonistisch tot elkaar. Dat is Marx. Op een gegeven ogenblik komen die arbeiders in opstand, zo voorspelde Marx, en volgens zijn dialectische gedachtegoed krijg je dan de proletarische samenleving. Daar stak het kapitalisme een stokje voor: het vroeg die arbeiders of ze niet iets anders wilden worden of doen, in ruil voor betere werkomstandigheden, betere hygiëne, scholing of wat dan ook. Die arbeiders hingen toen hun revolutionaire pretenties met graagte aan de wilgen. Hun wereld werd, zoals de Amerikaanse socioloog Charles Wright Mills heeft laten zien, steeds meer vervangen door een management-wereld.

‘Als deel van de arbeidskracht manipuleren steeds minder individuen dingen, maar gaan ze wel steeds meer om met mensen en symbolen. Het enige wat [de witte boorden] echt niet doen is in hun bestaan voorzien door dingen te maken; ze leven van de sociale machinerie die mensen die dingen maken organiseert en coördineert.’

Uit: Charles Wright Mills (1956). *White collar. The American middle classes*. New York: Oxford University Press, p. 65.

Vertaling: René ten Bos.

Arbeiders werden medeplichtig gemaakt aan het kapitaal – dat is volgens Mills de sociaal-historische verklaring voor het feit dat het in het kapitalistische Westen nooit tot een communistische revolutie is gekomen. En hoe werden ze medeplichtig? Bijvoorbeeld door manager te worden.

Ik denk dat Mills gelijk had. Daarin verschilde ik behoorlijk van de marxisten die ik tegenkwam op de sociale academie. Zij waren hartstikke links en socialistisch, maar allesbehalve arbeidersjongens. Gek genoeg wisten ze beter wat er met de arbeiders moest gebeuren dan die arbeiders zelf. Dat vond ik bevoogdend.

Zoals nu de elite het volk duidelijk maakt dat het zich moet verzetten tegen de elite.

Altijd weer die paradox. Op een dag nam ik een jongen mee naar huis, Jerry heette hij, en deze Jerry wist mijn vader in één adem te vertellen wat het nou betekende om een arbeider te zijn. Zelf had Jerry nog nooit een fabriek van binnen gezien. Alles wat hij erover wist, had hij ergens gelezen.

Hoe keken je ouders daartegen aan?

Het is moeilijk je die wereld voor te stellen. Wij luisterden naar Duitse schlagers. Keken Dieter Thomas Heck, die bij de ZDF de verschrikkelijkste Duitstalige muziek liet horen. Je leerde er goed Duits van, dat wel, en ik ontwikkelde er een radicaal andere muzieksmaak door: hoe maffer, hoe interessanter. Ik probeerde mijn ouders weleens Kurt Weill of Bertolt Brecht aan te smeren, maar die muziek drong nooit door.

Ik heb me altijd afgevraagd of je bevoogding nodig hebt om arbeiders te triggeren – een oeroud probleem in de filosofie: waarom zouden de grotbewoners van Plato willen luisteren naar wie het zogenaamd beter wist? Op mijn ouders maakte Jerry in ieder geval weinig indruk. Ik denk dat ze het maar wat fijn vonden dat ze het na verloop van tijd iets beter kregen. Dat duurde bij ons nog tamelijk lang. Mijn vader stortte in een crisis toen in 1977 de textiel fabriek failliet ging. Peentjes zweten werd het: elk dubbeltje moest worden omgekeerd. Altijd gezeik over geld, geld en nog eens geld.

Iriteerde je dat of kreeg je respect voor de manier waarop zij het aanpakten?

Ik heb ervan geleerd dat geld niet iets is waar je badinerend over moet doen. Op straat vond ik eens een tas van een geldloper, die het geld dat hij naar de bank moest brengen kennelijk verloren was. Een zak met een hoop briefjes. Duizenden guldens lagen er op tafel. Moesten we dat aangeven? We twijfelden. Uiteindelijk heb ik het teruggebracht. Ik kan me de discussie niet meer herinneren, maar ik weet nog dat de teruggave een collectief idee was. Ondanks onze situatie vonden we dat dit geld ons niet toebehoorde. Dat was onze eer te na. Ik kom uit niet zo'n eervolle familie, maar ons sommen geld toe-eigenen – dat deed je niet. We kregen een bos bloemen; vindingsloon is ons onthouden.

Hoewel ik niet geloofde in de revolutie van Marx, engageerde ik me op een gegeven moment met linkse partijen. De Vietnamoorlog hakte er wel in toen ik begon te puberen. Aan de andere kant had ik weer niet zoveel bezwaren tegen kernenergie. Ik vond mijn eigen weg. Ben korte tijd lid geweest van de SP. In Hengelo had je een actieve SP-groep die nog acties langs de deuren organiseerde. Toen mij kritische vragen gesteld werden over een vriendinnetje haakte ik af. Dat irriteerde me. Die oude jongens van de SP waren *not precisely my type of guys*.

Thuis werden er geen gesprekken gevoerd over politiek. Mijn ouders hadden het te druk met brood op de plank krijgen. Verder was mijn vader kortaf. Over de komst van gastarbeiders – midden jaren zeventig vormden zij toch al een behoorlijke groep – had hij een duidelijke mening: ‘D’r uut.’ Uiteindelijk leerde hij flink wat buitenlanders kennen, en die mochten dan blijven, maar de rest was kut met peren. In mijn familie, maar in mijn hele omgeving zat xenofobie.

Hoe ervoer je dat?

Ik vond het begrijpelijk dat de meisjes uit Hengelo verkering kregen met Italiaanse en Spaanse jongens. Die waren gewoon veel mooier dan de Twentse jochies. Ik heb twee tantes die in die tijd met een Italiaan zijn getrouwd. Ik trok ook al snel op met veel Molukse jongeren.

Discussieerde je hierover met je ouders?

Discussiëren kun je het niet noemen. Ik weet niet of hij echt een racist was, maar mijn vader was behoorlijk xenofob – ik maak daar onderscheid tussen. De Poolse filosoof en socioloog Zygmunt Bauman spreekt in dit verband over ‘proteofobie’. Deze angst voor verandering kan bij een confrontatie tussen twee culturen omslaan in xenofobie, in angst voor de vreemdeling. Uit xenofobie kan weer racisme ontstaan.

‘Ik stel voor om de verwarde en dubbele gevoelens die veroorzaakt worden door de aanwezigheid van vreemdelingen – deze amper gedefinieerde en ondergedetermineerde anderen, geen burens en geen vreemdelingen en toch potentieel (op oncomfortabele wijze) allebei – te beschrijven als ‘proteofobie’. De term verwijst naar de bezorgdheid die door de aanwezigheid van meervoudige en allotrope fenomenen wordt veroorzaakt omdat ze op hardnekkige wijze eenduidige toekenning onmogelijk maken en iedere vitaliteit aan de vertrouwde classificatieschema’s ontnemen. Deze bezorgdheid lijkt wel wat op de ongerustheid van het misverstand, die – met Wittgenstein – verklaard kan worden als ‘niet weten hoe je verder moet gaan’. Proteofobie verwijst dus naar een afkeer van situaties waarin men zich verloren, verward, ontkracht voelt.’

Uit: Zygmunt Bauman (1995). *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*. Oxford: Blackwell, p. 181. Vertaling: René ten Bos.

Het is een oude opvatting om racisme te beperken tot ras, zoals Wilders deed, toen hij na zijn veroordeling in het minder-minderproces twitterde dat hij onmogelijk een racist genoemd kon worden, omdat Marokkanen geen apart ras zijn. Dan veeg je in één haal ladingen literatuur van tafel waarin betoogd wordt dat racisme niet alleen de angst voor een ander ras is, maar ook de veroordeling van de vreemdeling door hem minderwaardig te noemen.

Ik denk dat mijn vader xenofob was. Ik kwam ertegen in

verzet en raakte juist gefascineerd door anderen; ik sympathiseerde met ze, zelfs met de treinkapingen van de Molukkers. Niet dat ik me de argumenten nog herinner, maar ik kon me hun gevoel van achterstelling goed voorstellen. Die jongens hadden het idee dat ze onheus waren behandeld; ze vonden dat Nederland hun toekomst, die nog in de Molukken zou liggen, had weggenomen. Ik zag ook wel dat zij sterk vasthielden aan hun cultuur, aan hun idee van een Molukse vrijstaat. Ik weet niet of ik hun gedachtegoed nou echt onderschreef – ik deelde vooral hun fascinatie voor extreme muziek: heavy metal. En die metalgasten droegen Amerikaanse boots! Prachtig vond ik die, ik draag ze nog steeds.

Terug naar je vader: hij vond Wilders maar een kakkineus ventje, maar hij bedrijft politiek waarmee je vader het misschien wel eens was.

Ook dat is tegenstrijdig. Mijn vader beoordeelde zo'n man niet op wat hij beweerde, maar op het karakter dat hij aan hem toeschreef. Als een politicus jouw bezwaren of jouw agenda overnam, was dat des te sterker een reden om hem te wantrouwen, zeker als hij niet uit jouw midden kwam.

En je moeder?

Zij heeft die xenofobie van mijn vader nooit geaccepteerd, ook niet als excuus toen zijn baan wegviel. Zij heeft het altijd voor de buitenlanders opgenomen. Daar hebben ze fikse ruzies over gehad. De houding van de bewoners tegenover buitenlanders liep als een sociale kloof door de wijk.

Op een nacht in 1970 stond er in de Werninkhofstraat een huis in brand. Vanuit mijn slaapkamer kon ik de brand zien. In het huis woonden Turkse kinderen, veel meer dan er stonden ingeschreven. Met gevaar voor eigen leven heeft een man uit de buurt toen veel van die kinderen gered – er zijn er nog

drie omgekomen. Die man moest niets hebben van buitenlanders. Maar toen hij instinctief moest handelen, redde hij die kinderen. Het is moeilijk in te schatten wat echt is aan negatieve uitingen over buitenlanders. Daarom vind ik het belangrijk om holle retoriek wat te relativëren. Ik maak me ook niet te veel zorgen om al dat geschreeuw van de laatste jaren.

Totdat ze gaan stemmen.

Ik zal niet zeggen dat populisme een feest van de democratie is, maar het is niet iets waar ik me zorgen over maak. Geef Wilders de macht en het is voorbij; dat is kenmerkend voor bijna alle vormen van populisme.

Een paar keer in de geschiedenis is het verkeerd afgelopen.

Wij leven nu niet in een Weimarrepubliek, zoals Duitsland tussen 1918 en 1933. Economisch gaat het ons beter, en economisch herstel neemt traditioneel de voedingsbodem voor populisme weg. Afgezien van dit simpele argument, zijn onze staatsstructuren sterker geworden. Een populist als Wilders zal niet zomaar alles kunnen afbreken, althans dat hoop ik.

'Later word ik filosoof', zei je als 6-jarige. Hoe lang heeft dat eigenlijk nog geduurd?

De oude kinderwens nam op de sociale academie bijna obsessieve vormen aan. Ik was vrij jong toen ik van de middelbare school kwam: 16, 17. Ik heb een paar keer een klas overgeslagen, maar ben ook gedoubleerd – vraag me niet wanneer of waarom. In die tijd vond niemand het een goed idee dat ik naar de universiteit zou gaan om filosofie te studeren. In navolging van een vriend begon ik op de academie wel Friedrich Nietzsche en Søren Kierkegaard te verslinden.

De sociale academie werd niets; dramatische expressie is niet mijn fortissimo. Ik vertrok naar Schotland. Op vakantie, maar ik ben wat langer blijven hangen. Heb er in de vis gewerkt. Uiteindelijk toch filosofie gaan studeren. Mijn ouders waren daar bedroefd over. Zij vonden dat ik moest gaan werken. Ik was bijna 22 toen ik in Nijmegen met filosofie begon.

Ik kreeg les van mensen als Ad Peperzak, Machiel Karskens, Harm Boukema en Ton Lemaire, die allemaal invloedrijk zijn geweest. Al vrij snel ontdekte ik dat ik redelijk met teksten overweg kon. Peperzak zette mij ertoe aan moeilijke continentale filosofen te lezen: Heidegger, Levinas, Blumenberg. In de oorspronkelijke taal. Harm Boukema zette mij op het spoor van Wittgenstein en de analytische filosofie.

Voor mij is het onderscheid tussen de analytische filosofie, die in de twintigste eeuw vooral in Angelsaksische landen ging overheersen, en de continentale filosofie op het vasteland van Europa, één van de grootste mystificaties van de filosofie. Dat is trouwens de schuld van de analytische filosofen: zij weigerden domweg Europese filosofen als Heidegger te lezen.

Via een omweg belandde ik uiteindelijk in de filosofie. Maar de omwegen waren nog niet ten einde. Tijdens mijn studie raakte ik gefascineerd door het solipsisme probleem: een empirisch vraagstuk gebaseerd op het idee dat we alleen via onze ervaringen tot werkelijke kennis kunnen komen. Maar ervaringen zijn alleen werkelijk toegankelijk voor de gene die ze heeft opgedaan.

Als dat de basis moet worden voor iedere vorm van ontologie, dan sta je in feite alleen: *solo-ipsos*. In het werk van de Ierse filosoof George Berkeley (1685-1753) wordt dat solipsisme probleem manifest. Op hem ben ik afgestudeerd. Voor mijn afstudeerscriptie kreeg ik een mooie beoordeling. Ik wilde graag met het onderwerp verder.